

predpisu (dajme tomu, „pripočítaj dva až po tisíc a potom pripočítaj štyri“). Nič nám totiž nebráni vidieť uvedený rad oboma spôsobmi (resp. nekonečným počtom iných spôsobov). Preto nemôže byť gramatické pravidlo – vedúce k určitému správaniu – „zavesené vo vzduchoprázdne“ (a to platí aj o logickom zákone vylúčenia tretieho). Predstava predpisov a noriem, ktoré sú platné a priori, sa z tohto pohľadu javí akosi problematicky. Pojem „gramatické pravidlo“ u Wittgensteina preto vystupuje novým spôsobom – ako železná páka v aute. Čosi použiteľné (napríklad brzdu) z nej robí až zvyšný mechanizmus auta. Bez neho môže byť železná páka čímkoľvek (napríklad rýpadlom alebo zbraňou), a zároveň ničím.

*Katedra filozofie
Univerzita sv. Cyrila a Metoda
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava*

POĎAKOVANIE

Za podnet napísať tento článok ďakujem Pavlovi Maternovi. Za cenné pripomienky k rukopisu by som chcel poďakovať Lacovi Kvaszovi a Fedorovi Blaščákov. Článok vznikol ako súčasť grantového projektu VEGA 1/3621/06, *Historické a filozofické aspekty exaktných disciplín*.

LITERATÚRA

- [1] BRANDOM, R. (2000): *Articulating Reasons An Introduction to Inferentialism* Harvard University Press.
- [2] DUMMETT, M. (1959): Wittgenstein's Philosophy of Mathematics. *The Philosophical Review* 41, 324 – 348.
- [3] KAMHAL, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. Univerzita Palackého.
- [4] KRIPKE, S. (2002): *Wittgenstein on Rules and Private Language*. Harvard University Press.
- [5] MALCOLM, N. (1963): Wittgenstein's *Philosophical Investigations*. In: *Knowledge and Certainty. Essays and Lectures*. Englewood
- [6] RAMSEY, F. (2005): Recenzia knihy *Tractatus logico-philosophicus*. In: Wittgenstein, L.: *Denníky 1914 – 1916*. Kalligram
- [7] STRAWSON, P. (1954): Review of Wittgenstein's *Philosophical Investigations*. *Mind* LXIII, 70 – 99.
- [8] STROUD, B. (1965): Wittgenstein and Logical Necessity. *The Philosophical Review* 47, 504 – 518.
- [9] WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Pravda
- [10] WITTGENSTEIN, L. (2002): *Modrá a Hnedá kniha. Prípravné štúdie k Filozofickým skúmaniam*. Kalligram.
- [11] WITTGENSTEIN, L. (2003): *Tractatus logico-philosophicus*. Kalligram
- [12] WRIGHT, C. (1984): Kripke's Account of the Argument against Private Language. *The Journal of Philosophy* 81, 759 – 778.

PRIRODZENÝ, BEŽNÝ ČI OBYČAJNÝ JAZYK?

Pavel CMOREJ

V minulom čísle *Organonu F J*. Hvorecký uverejnil recenziu [1] Peregrinovej knihy *Kapitoly z analytickej filosofie*, v ktorej vyjadril svoj nesúhlas s jeho prekladom anglického „ordinary language“ výrazom „obyčajný jazyk“ a pri tejto príležitosti odmietol aj termín „prirodzený jazyk“, ktorý sa vyskytuje v názve i v texte zborníka prekladov M. Oravcovej *Filozofia prirodzeného jazyka*. V tomto zborníku sa totiž nachádzajú state autorov oxfordskej školy, ktorí pestovali a rozvíjali tzv. *ordinary language philosophy*, zameranú na skúmanie a analýzu filozofických a sémantických problémov jazyka, ktorý sa tu charakterizuje prívlastkom „ordinary“. Podľa Hvoreckého tento prívlastok spojený so slovom „language“ by sme do slovenčiny nemali prekladať adjektívom „obyčajný“ či „prirodzený“, ale slovom „bežný“. Máme tu teda tri termíny, ktoré sa ponúkajú nielen pri prekladaní z angličtiny, ale aj pri písaní pôvodných slovenských prác venovaných problémom logickej sémantiky a filozofie jazyka. U nás sa už skoro štyri desaťročia používa prevažne termín „prirodzený jazyk“, ktorý je doslovným prekladom anglického „natural language“. Týmto termínom sa často prekladá aj výraz „ordinary language“. Uplatnil sa aj pri preklade zborníka prekladov M. Oravcovej, o čom svedčia nielen preklady jednotlivých statí, ale aj titul zborníka.¹ Je však tento preklad správny? Aký je význam výrazov „obyčajný jazyk“, „bežný jazyk“ a „prirodzený jazyk“ v slovenčine? Je *ordinary language philosophy* filozofiou obyčajného, bežného, alebo prirodzeného jazyka? Pokúsim sa ukázať, že náš jazyk nedáva na tieto otázky jednoznačné odpovede. Naznačuje však smer, ktorým by sme sa mali uberať pri hľadaní dohody o používaní týchto výrazov.

Všetky tri slovenské výrazy a ich české ekvivalenty sú nepochybne vágne a viacznačné. Platí to najmä o adjektívach, ktoré v nich vystupujú ako prívlastky substantíva „jazyk“. Jednoznačné nie je ani slovo „jazyk“, ale v spojeniach s prídavnými menami sa škála jeho možných významov zvyčajne zužuje. Niektoré z nich často eliminuje širší kontext. Všimnime si, aké významy sa pripisujú slovám „bežný“, „obyčajný“ a „prirodzený“ v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (KSSJ) a v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (SSS). Na porovnanie uvediem aj tie významy zo *Slovníka slovenského jazyka* (SSJ), ktoré sa v KSSJ alebo v SSS nenachádzajú.

Podľa KSSJ slovo „bežný“ znamená 1. obyčajný, zvyčajný, každodenný, všedný, 2. práve prebiehajúci. Ako jeho synonymá sa v SSS uvádzajú tieto výrazy: zvyčajný, obvyklý, uzuálny, obyčajný, každodenný, všedný, prozaický, obligát-

¹ Patrí sa priznať, že ako vedecký redaktor tohto zborníka nesiem za tento preklad spolupovednosť.

ny, konvenčný, banálny, triviálny, častý, tuctový, normálny, prirodzený, pravidelný, vžitý, zaužívaný, tradičný, zabehaný, zabehtnutý, bezpríznamový, neutrálny, jednoduchý, prostý, drobný, malý. V SSJ sa navyše vyskytuje význam častý.

Slovo „obyčajný“ má podľa KSSJ tieto významy: 1. často, pravidelne sa vyskytujúci, nie výnimočný; bežný, zvyčajný, obvyklý, normálny, 2. očividný, zrejmy, jasný. SSS uvádza tieto synonymá slova „obyčajný“: ktorý sa bežne, často vyskytuje, ktorý nie je ničím príznakový, obvyklý, bežný, všedný, častý, zvyčajný, pravidelný, normálny, prirodzený, každodenný, denný, prozaický, rutinný, ordinárny, triviálny, banálny, tuctový, zaužívaný, tradičný, jednoduchý, prostý, radový, nevýznamný, nevýznamný, drobný, pospolitý, hocjaký, bársaký, leďaký, bezvýznamný, bezcenný, mizerný, sprostý, hlúpy, praobyčajný, jasný. V SSJ navyše nájdeme priemerný, všedný, hrubý, nekultivovaný.

Pri slove „prirodzený“ sa v KSSJ uvádzajú tieto významy: 1. daný prírodou, vyplývajúci z prírodných zákonitostí, 2. nevytvorený ľudskou činnosťou, prírodný (opozitum slova „umelý“), 3. nie strojený, nenútený, bezprostredný, 4. obyčajný, bežný, všedný. V SSS sa nachádzajú tieto synonymá slova „prirodzený“: 1. daný prírodou, vrodenný, spontánny, živelný, neusmerňovaný, samočinný, samovoľný, necvičený, neškolený, 2. prírodný, naturálny, pravý, 3. bezprostredný, spontánny, nenútený, nestrojený, nenásilný, uvoľnený, 4. bežný, obyčajný, obvyklý, všedný, normálny, samozrejmý, pravidelný, zrejmy. V SSJ sa vyskytuje aj význam nerušený ľudskými vplyvmi, blízky významu výrazu „nevytvorený ľudskou činnosťou“.

Treba dodať, že za synonymá daného slova sa v lingvistike pokladajú nielen slová s totožným, ale aj s príbuzným významom. Významovo príbuzných slov je omnoho viac než slov, ktoré majú ten istý význam ako dané slovo. Poradie výrazov uvádzaných v slovníkoch ako synonymá daného slova do istej miery určuje významovú blízkosť s jeho významom. Významovo najbližšie synonymum je na začiatku radu uvádzaných výrazov a významovo najvzdialenejšie na jeho konci. Pritom ide zväčša ide o výrazy, ktoré majú príbuzný význam iba v istých kontextoch. Tieto kontexty sa v slovníkoch buď len naznačujú (spravidla príkladmi), alebo sa vôbec necharakterizujú. Možno sa predpokladá, že sú všeobecne známe alebo chýba empirický výskum ich používania, čo platí najmä o používaní slov v menších komunitách (akú tvoria napr. slovenskí filozofi) alebo v špeciálnych odboroch, neprístupných širšej verejnosti. Istú rolu tu zohráva aj skutočnosť, že spôsob používania slov v týchto skupinách a odboroch nemusí byť všeobecne záväzný.

Všimnime si teraz významové väzby uvedených troch adjektív zaznamenané v slovníkoch KSSJ, SSS a SSJ. Osobitne treba zdôrazniť, že medzi synonymami každého z uvedených troch slov sa vyskytujú ostatné dve adjektíva. To znamená, že výraz „bežný“ možno v niektorých kontextoch nahradiť slovom „obyčajný“ alebo „prirodzený“, výraz „obyčajný“ adjektívom „bežný“ či „prirodzený“ a výraz „prirodzený“ slovom „obyčajný“ alebo „bežný“. Z tohto pohľadu termíny „bežný jazyk“, „obyčajný jazyk“ a „prirodzený jazyk“ môžeme pokladať za

synonymá, ktoré sú v istých kontextoch vzájomne nahraditeľné. Je teda jedno, ktorý z týchto výrazov *v nich* použijeme. Napriek tomu nemožno povedať, že by mali ten istý význam a že by ktorýkoľvek z nich vhodne zapadol do ľubovoľného kontextu. Líšia sa jemnými významovými odtieňmi, ktoré v niektorých kontextoch vystupujú do popredia, a v iných ustupujú do úzadia. V týchto odtieňoch sa niektoré črty jazyka zdôrazňujú, a iné ignorujú. Žiaľ, kontext sám osebe neurčuje vždy jednoznačne, ktoré črty jazyka v ňom termín „taký a taký jazyk“ konotuje. V odbornom jazyku by sme ich mali osobitne vyčleniť terminologickou dohodou, ktorá neprekračuje medze dané synonymickými väzbami výrazu k iným výrazom a akcentuje črtu, ktorá patrí k najvýznamnejším či najnápadnejším zložkám jeho významu. Napríklad v prípade bežného jazyka by to mohlo byť jeho obvyklé, priam každodenné používanie a v prípade prirodzeného jazyka živelný, prirodzený spôsob jeho vzniku a utvárania. Samozrejme, pri kodifikácii významu niektorých termínov môžeme v prípade potreby v stanovenom rámci postupovať arbitrárne, napríklad keď z významu výrazu nie je jasné, ktorú črtu preferuje, alebo keď chceme zdôrazniť významovú zložku, ktorá v zozname jeho synonym zaujíma podradnejšie miesto. Do úvahy treba brať aj významové väzby termínu k iným výrazom a v rámci možností dbať na konzistentnosť pojmového aparátu, do ktorého uvažovaný termín začleňujeme.

Pri pohľade z vtáčej perspektívy sa významy termínov „bežný jazyk“, „obyčajný jazyk“ a „prírodný jazyk“ nápadnejšie nelíšia. Označujú jazyk, akým je napríklad slovenčina, ruština alebo angličtina, ktorý používa menšie alebo väčšie spoločenstvo ľudí na výmenu informácií o bežných záležitostiach každodenného súkromného a spoločenského života, morálky, politiky a svetonázoru. Je to jazyk, ktorý si osvojujeme už v detstve a zvyčajne sa ním dorozumievame až do smrti. Vo filozofii jazyka a v logickej sémantike treba naznačené nediferencované chápanie uvedených troch termínov nahradiť interpretáciou, ktorá ich významy odliší. Existujú kontexty, v ktorých je účelné rozlišovať prírodný jazyk od bežného. Významovo odlišené termíny potrebujeme aj pri prekladaní textov z anglickej odbornej literatúry, pri ktorom sa náš problém pôvodne vynoril. Pokúsím sa načrtnúť diferenciaciu, ktorá vychádza z niektorých významov adjektív „bežný“, „obyčajný“ a „prírodný“, z významov, ktoré môžu nadobudnúť v spojení so slovom „jazyk“.

Takmer tautologicky by sme bežný jazyk mohli charakterizovať ako jazyk, ktorý sa bežne používa. Táto charakteristika nie je však úplná. Jazyk bežne používaný v jednej krajine alebo komunite nemusí byť bežný, ba ani známy v inej krajine či komunite. Jazyk nie je bežný sám osebe, ale iba so zreteľom na istú väčšiu alebo menšiu skupinu ľudí alebo prostredie, v ktorom žijú jeho používatelia. Angličtina nie je bežným jazykom na Slovensku a slovenčina nie je bežným jazykom v Anglicku alebo v USA. V niektorých skupinách sa môže bežne používať aj umelý jazyk. Napríklad, môžeme povedať, že PROLOG je umelý jazyk, ktorý bežne používajú pracovníci v oblasti umelej inteligencie. V tejto komunite je to bežný odborný jazyk, nepoužíva sa však na každodennú komunikáciu, ale

na programovanie. Ide teda o bežnosť v inom zmysle ako v prípade jazykov, ktorými sa zvyčajne dorozumievame. Poznnamenávam, že v terminológii oxfordskej školy sa pod *ordinary language* nerozumie umelý, ale prirodzený jazyk.

Okrem skupiny, ktorá jazyk používa, treba brať do úvahy aj čas, v ktorom sa jazyk používa. Jazyk bežne používaný v jednom období nemusí byť bežným jazykom v inom období. Sotva môžeme povedať, že stará gréčtina alebo latinčina sú dnes bežné jazyky. Bežný nie je ani jeden mŕtvy jazyk, hoci väčšina mŕtvych jazykov patrila kedysi k bežným jazykom. Keď filozof hovorí o bežnom jazyku, spravidla má na mysli jazyk, ktorým hovorí alebo píše. Ide teda o jazyk bežne používaný komunitou, v ktorej žije, resp. ktorej jazyk používa. Pri preklade anglického výrazu „ordinary language“ slovenským „bežný jazyk“ treba mať na pamäti, že nie všetko, čo platí o bežnom jazyku autora, musí byť pravdivé aj o jazyku prekladateľa. Dva bežné jazyky sa môžu v detailoch značne líšiť, hoci mnoho črt môžu mať spoločných.

Pod bežným jazykom sa niekedy rozumie jazyk, ktorý sa používa v konverzáciách o bežných záležitostiach každodenného života. Bežný jazyk v tomto zmysle sa nazýva *hovorovým* jazykom.

Termín „obyčajný jazyk“ sa v našej sémantike a filozofii jazyka veľmi nepoužíva. Význam prívlastku „obyčajný“ poukazuje na také vlastnosti jazyka ako zvyčajnosť a častosť jeho používania, rozšírenosť, zaužívanosť a nevýnimočnosť. Obyčajný jazyk pripomína bežný jazyk, ale jeho pojem nevyžaduje explicitný zreteľ na komunitu, ktorá ho používa, ani na čas, v ktorom sa ním hovorí a píše. Vzhľadom na to, že obyčajnosť sa asociojuje aj s jednoduchosťou a bezvýznamnosťou, výraz „obyčajný jazyk“ nie je najvhodnejším označením prirodzeného jazyka. Preklad anglických termínov „ordinary language“ a „natural language“ výrazom „obyčajný jazyk“ môže byť v niektorých kontextoch zavádzajúci, nemožno však povedať, že je neprípustný. Stačí pohľad do KSSJ alebo SSS, v ktorom zistíme, že „obyčajný“ môžeme interpretovať aj ako bežný alebo prirodzený.

Vhodnejší na preklad obidvoch termínov je slovenský výraz „prirodzený jazyk“. Vyjadruje pojem jazyka, ktorý vznikol a vyvíjal sa neplánovanou prirodzenou cestou, živelne, čo platí najmä o počiatočnej fáze vzniku a utvárania sa jeho základnej slovnej zásoby a gramatiky. V pokročilejšom štádiu sa zvyčajne stáva predmetom výskumu, kodifikácie a s ňou spätého usmerňovania, ale nikdy sa úplne nevymaní z dosahu náhodných sociálnych, politických a kultúrnych faktorov, ktoré živelne zasahujú do jeho vývinu. Proti naznačenému chápaniu prirodzeného jazyka možno namietnuť, že „prirodzený“ znamená aj prírodný, daný prírodou, resp. nevytvorený ľudskou činnosťou, čo o jazyku povedať nemožno. Toto chápanie *prirôdeného* uplatnené na jazyk pokladám za úzke. Jazyk je predsa neodmysliteľnou súčasťou prirodzeného sveta človeka, najmä tej jeho časti, ktorá sa formovala živelne v podmienkach jeho každodenného života minimálne – ak vôbec – ovplyvneného technikou a vedou. Prirodzený jazyk nie je výsledkom cieľavedomej aktivity zameranej na vytvorenie určitého komuni-

kačného prostriedku, ale výsledkom tlaku spoločenského života, v ktorom sa stále naliehavejšie presadzovala potreba spolupráce a s ňou spätého dorozumievania.

Každý národný jazyk je v podstate prírodný, taký je prinajmenej jeho pôvod, ktorý treba hľadať v nejakom dialekte. O prírodzenej povahe dialektov niet pochýb a to isté platí aj o jazykoch menších etnických skupín a primitívnych kmeňov. Na rozdiel od prirodzených umelých jazykov sú výsledkom cieľavedomej činnosti menšej skupiny ľudí alebo jednotlivcov, ktorí ich vytvárajú na špeciálne vedecké alebo komunikatívne účely. Aj esperanto je umelý jazyk, ale z hľadiska logickej analýzy jazyka sa od prirodzeného jazyka veľmi nelíši. Jeho tvorca L. L. Zamenhof vychádzal totiž najmä zo slovnej zásoby a gramatiky prirodzených jazykov, najmä germánskych a románskych, ktorému sa pri tvorbe esperanta inšpiroval. Tento jazyk nie je prírodný, čo nevyklučuje možnosť (aj keď málo pravdepodobnú), že sa niekde začne každodenne používať a v istom spoločenstve sa stane bežným jazykom. Možno už existujú skupiny ľudí, ktorí sa ním bežne dorozumievajú.

Aký vzťah je medzi prírodným a bežným jazykom? Ak pod bežným jazykom nebudeme rozumieť iba jeho hovorovú časť, ale celý jazyk používaný na výmenu informácií vo všetkých sférach spoločenského, kultúrneho a vedeckého života určitého spoločenstva, môžeme povedať, že každý prírodný jazyk bol alebo je, prípadne nejaký čas ešte bude v nejakej komunite bežný, časom môže však túto vlastnosť stratiť, ale ani vtedy neprestane byť prírodný. Umelý jazyk sa môže stať bežným, nie však prírodným, hoci môže mať mnoho črt prirodzeného jazyka. Vlastnosť byť bežný v istej komunite môže jazyk stratiť a po čase ju znovu nadobudnúť, hoci podobná zmena je zrejme málo pravdepodobná (nie náhodou sa jazyky, ktoré sa už nepoužívajú, nazývajú mŕtve).

Keď to zhrnieme, môžeme povedať, že ak autor uvažuje o prírodzenom jazyku, ktorý je bežný alebo o bežnom jazyku, ktorý je prírodný, môže bez obáv použiť ktorýkoľvek z výrazov „bežný jazyk“, „prírodný jazyk“, pravda, pokiaľ nechce položiť dôraz na bežnosť alebo prírodnosť uvažovaného jazyka. V mnohých prípadoch sú tieto označenia rovnocenné. Výnimkou sú mŕtve prirodzené jazyky a bežné jazyky, ktoré nie sú prirodzené. Termín „prírodný jazyk“ má tú výhodu, že nevyžaduje špecifikáciu komunity ani spoločnosti, v ktorej sa zodpovedajúci jazyk používa. Potrebujeme ho aj na preklad anglického „natural language“ a ako opozitum výrazu „umelý“.

Myslím, že by nebolo správne pri preklade výrazov „ordinary language“ a „natural language“ postupovať mechanicky a prvý z nich vždy prekladať termínom „bežný jazyk“ a druhý výrazom „prírodný jazyk“. Výber slovenského prekladu treba prispôbiť kontextu. Ak je z neho jasné, ktorý bežne používaný jazyk má autor na mysli, výraz „ordinary language“ možno preložiť ako „bežný jazyk“, nič sa však nestane, keď ho preložíme termínom „prírodný jazyk“, pretože bežný jazyk, o ktorý sa zaujíma filozofia jazyka, *ordinary language philosophy* a logická sémantika, je takmer vždy časťou nejakého prirodzeného jazyka (vý-

nimkou by bol vzácný prípad, keď autor píše o nejakom umelom jazyku, akým je napr. esperanto alebo PROLOG). Domnievam sa, že tieto tri disciplíny neobmedzujú svoju pozornosť iba na špecifické črty *bežne* používaných jazykov, zaujímajú ich aj vlastnosti prirodzených jazykov, ktoré sa dnes už nepoužívajú, hoci majú mnoho vlastností bežných jazykov. Niektoré generalizácie týchto disciplín sa netýkajú len používaných, ale aj mŕtvych prirodzených jazykov. Z uvedených dôvodov si nemyslím, že titul zborníka *Filozofia prirodzeného jazyka* je nesprávny. Toleroval by som však aj titul, v ktorom by sa namiesto „prirodzeného...“ vyskytoval preklad „bežného jazyka“. Nie som však presvedčený o tom, že tento preklad je výstižnejší. Bol by adekvátny aj v dobe, v ktorej by angličtina patrila medzi mŕtve jazyky?

Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
filoorgf@savba.sk

LITERATÚRA

- [1] HVORECKÝ, J. (2006): Jaroslav Peregrin, Kapitoly z analytickej filosofie. *Organon F* 13, č. 2, 266 – 270.
- [2] KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAI, M. a kol. (1997): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Veda, Bratislava.
- [3] KRUPA, V. – GENZOR, J. – DROZDIK, L. (1983): *Jazyky sveta*. Obzor, Bratislava.
- [4] PISÁRČIKOVÁ, M. a kol. (1995). *Synonymický slovník slovenčiny*. Veda, Bratislava.
- [5] *Slovník slovenského jazyka*. I. – V. (1959 – 1965). Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.